

KOGNITIVNÍ GRAMATIKA (cognitive grammar)

Autor: [Laura A. Janda](#)

▲ Základní

K.g. je reakcí na generativní přístup k jazyku. Autorem konceptu kognitivní mluvnice (**k.m.**) je R. Langacker, který se odklonil od generativní gramatiky. Svoje pojetí popsal v řadě knih (Langacker, 1987; Langacker, 1991; Langacker, 1991a; Langacker, 2000; Langacker, 2008; Langacker, 2013), z nichž nejuplněnější a čtenáři nejpřístupnější je Langacker (2008); Langacker (2013) je zkrácenou verzí jeho monografie z roku 2008 a obsahuje jen první dvě z jejích čtyř částí. Langackerova **k.m.** hraje v **kognitivní lingvistice** centrální roli a většina bádání v kognitivní lingvistice se řídí jeho koncepcí.

▲ Rozšiřující

Langacker definuje jazyk jako kognitivní činnost, ve které mají všechny jevy význam. S tím souvisí nejdůležitější pravidlo **k.m.**, tedy tzv. obsahový požadavek (*content requirement*), podle něhož smí lingvistická analýza navrhnout jen struktury, které mají význam. To znamená, že **k.m.** popisuje jen jevy, které jsou doloženy v jazyce a vyhýbá se abstraktním a pouze teoretickým strukturám. Proto v **k.m.** chybějí syntaktické stromy, přemísťování jednotek ve stromech i tzv. bezvýznamové jednotky, které jsou běžné v generativní gramatice.

Protože všechny jazykové jednotky a jevy mají význam, nepovažuje **k.m.** na rozdíl od Chomského a jeho stoupenců syntax ani jazyk za autonomní. Místo aby byl samostatnou funkcí, je jazyk vždy spojen s tím, jak člověk vnímá svět. Jazyk tak podle této představy využívá stejné kognitivní mechanismy, které jsou k dispozici i pro jiné kognitivní funkce: schematizace, asociace a kategorizace. Tyto mechanismy jsou stejně důležité jak pro mluvnici, tak pro lexikon, protože mluvnice a lexikon jsou spojeny v jednom kontinuu.

Princip **k.m.** se nejlépe ilustruje na výkladu lexikální jednotky. Většina slov je víceznačná, jako slovo *židle*, které má prototypický referent jako výsledek schematizace různých příkladů židlí: prototyp bude spíše typická dřevěná židle a méně prototypickými referenty budou houpací židle a židle na kolečkách. Kategorizace není dána skutečností, ale je výsledkem dohody mluvčích, a může být proto různá a labilní. Židle na kolečkách má jiné asociace v mluvené č., kde se jmenuje *vozik/vozejk*. Kategorie *chair* v angl. má širší asociace než jeho č. ekvivalent a zahrnuje také ‚křeslo‘ (*easy chair*) a ‚lehátko‘ (*lawnchair/deckchair*). *Chobotnice* je dalším příkladem víceznačnosti lexikálních jednotek. V č. je tu asociace se sloním chobotem, zatímco ruský výraz *osminog* (‘osm nohou’) ukazuje na konceptualizaci podle počtu údů a v norštině se v *bleksprut* (‘rozstřikovač inkoustu’) odkazuje k charakteristickému chování. Významové kategorie se dají rozšiřovat pomocí metafory a výkladu (*construal*).

Základní jazykovou jednotkou je podle **k.m.** tzv. symbolická struktura, která se skládá ze sémantického pólu a fonologického pólu a vztahu mezi nimi. České slovo *židle* tak má minimální strukturu s významovým pólem židle (obsah, který se popisuje výše) a s fonologickým pólem /Židle/. Protože má význam a má ukotvení v jazykové realitě, vyhovuje symbolická struktura obsahovému požadavku. Podle Langackera se jazyk jako celek skládá ze symbolických struktur a gramatických struktur, které jsou jejich složeninami (*symbolic assemblies*). Význam složené struktury ale není prostým součtem významů jejích částí. Části napovídají a motivují význam celku, ten ale s ohledem na různé možnosti asociace a kulturních zvyků není plně prediktabilní. Např. slova *knihovna* a *knihářství* naznačují místa, kde jsou knihy, ale mají jiné asociace, které souvisejí s půjčováním, resp. tvorbou knih. S ohledem na své části *do* (někam) + *naš* (od *nosit*) + *eč* (člověk, který něco dělá) by slovo *donašec* mělo znamenat „člověk, který něco někam nosí“. V č. kultuře je ale význam tohoto slova daleko užší, navíc má negativní asociace. Jiné složené struktury nejsou průhledné vůbec, jako například *kočičí hlavy*, kde nejde ani o hlavy ani o kočky, resp. jejich částí. U *hlavy* je ve hře fyzický tvar, který se podobá dlažebním kostkám a tím motivuje význam rozšířený v č. kultuře.

Význam není vlastností pouze lexikálních slov, ale vůbec všech

jazykových jednotek a jevů. Také základní lingvistické kategorie jsou motivovány významem. Langacker to dokazuje na příkladu kategorií podstatné jméno a sloveso, jež definuje sémanticky. Podle něho je podstatné jméno „jakýkoli výsledek seskupení nebo reifikace“ a prototypickým referentem je stabilní fyzický předmět, který existuje v prostoru a je významově samostatný. Sloveso je protikladem podstatného jména: sloveso ukazuje na vztah a jeho prototypickým referentem je událost, která existuje v čase a je závislá na svých účastnících. Mezi podstatnými jmény a slovesy jsou také shody: rozdíl mezi dokonavým a nedokonavým videm (jako *rozhodnout* a *rozhodovat*) odpovídá rozdílu mezi počítatelnými a nepočítatelnými podstatnými jmény (jako *židle* a *voda*).

Literatura

- LANGACKER, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar 1*, 1987.
- LANGACKER, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar 2*, 1991.
- LANGACKER, R. W. *Concept, Image, and Symbol*, 1991.
- LANGACKER, R. W. *Grammar and Conceptualization*, 2000.
- LANGACKER, R. W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, 2008.
- LANGACKER, R. W. *Essentials of Cognitive Grammar*, 2013.